ПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА

Какво означават понятията *православие*, *православна църква* и *българска православна църква*?

На всеки, който има дори само повърхностни познания по история, е много добре известно, че тези понятия съвсем не са еднозначни, а още по-малко синоними.

Но нека ги разгледаме поотделно.

Какво означава думата православие – при какви обстоятелства се създава понятието *православие* и кой определя неговата същност, т. е. когато то се прилага по отношение на религията, кой определя дали тази религия е права или не и коя е мярката, кой е аршинът за това.

Смятам, че тук са необходими няколко пояснителни думи, понеже за подавляващото болшинство в България съществуват твърде смътни представи за тези понятия – и това се отнася дори за малцината читатели, които като мене в детските си години са изучавали в училището вероучение, а не само за голямата част от българската интелигенция, която вместо вероучение изучаваше История на ВКП (б). Както ще забележим при по-нататъшното разглеждане на въпроса обаче, съществена разлика в принципите на историографията при тези две привидно диаметрално противоположни дисциплини няма. Аз нямам намерение да излагам тук в подробности споровете, протекли в първите четири века от първото християнско хилядолетие, но в основните си противоречия не стихнали и до днес. За изучавалите Историята на партията е много лесно дори въз основа само на някои факти да се ориентират в тези спорове, тъй като по принцип те с нищо не се различават от партийните спорове, протекли в първите десетилетия на миналия XX век, но и малко след средата му, та чак до 80-те години. На тези читатели няма да избегнат от вниманието необикновено големите аналогии в двете истории – на църквата и на партията. Тези аналогии са особено съществени по отношение на въпросите за мнозинството и малцинството, т. е. как тези понятия се смесват противно

на тяхната същност. И ако днес е невъзможно да се открият точни протоколи от църковните спорове преди едно и половина хилядолетия, както и да се намерят неподправени документи за тях, споменът за партийните спорове между така нареченото болшинство (болшевики) и така нареченото малцинство (меншевики) не е чак дотолкова избледнял, че опитният и внимателен съвременен читател да не може да се ориентира за тяхната същност. Той днес вече много добре знае какво означава *малцинство*, дори когато за това математически точно определено понятие се използват други думи като напр. *клика*, в която за някои от съставните ѝ части се дават други по-особени определения, като станалата пословична руска дума „примкнувший“. Но същият читател днес вече много добре знае и какво означават използваните в историографията понятия *ревизионизъм*, *правилна* или *вярна* партийна линия. Знае също и какви мерки се прилагат спрямо отстъпниците от официалната партийна политика.

В този смисъл аз не считам за нужно да обяснявам подробно причините и последствията при редица събития от църковната история, хвърлили сянката си чак до наши дни.

А ето и самите факти:

По време на Първия вселенски църковен събор в Никея през 325 година (нещо подобно на съвременен учредителен партиен конгрес) се очертават известни различия в схващанията по определени въпроси от идеологическо естество. Приема се с гласуване Църковното верую (нещо като програма на партия), като решението на основните въпроси се отлага. Твърде спорното в единството си „болшинство“ определя своето становище по въпроса като „право“ или „православно“, т. е. като единствено вярно, и заклеймява противното становище като „неправославно“ или „еретическо“. Както обикновено става в историята, доводите на противната страна не само се омаловажават, но и свидетелствата за нейната дейност и за нейното становище по всички въпроси, а не само по спорните, се унищожават и нейният „лидер“, според достоверни сведения, в които съвременният читател има твърде малко основания да се съмнява, бива отровен от неговите противници, застрашени от засилването на влиянието му сред

Първи вселенски събор в Никея, 325 година

В средата горе е св. Константин Велики
Стенопис от Захарий Зограф във Великата Лавра на Света гора
Фотоснимка А. Чилингиров, 1982 година

управляващите среди. Това обаче не приключва спора, а още повече го задълбочава, така че по време на следващия събор (на съвременен език конгрес) в 342 година, който трябва да се състои по една ирония на съдбата – с каквато в следващите векове ще се сблъскваме твърде често – не някъде другаде, а именно в бъдещата българска столица, не само че не се стига до споразумение между двете противни партии (или по-точно

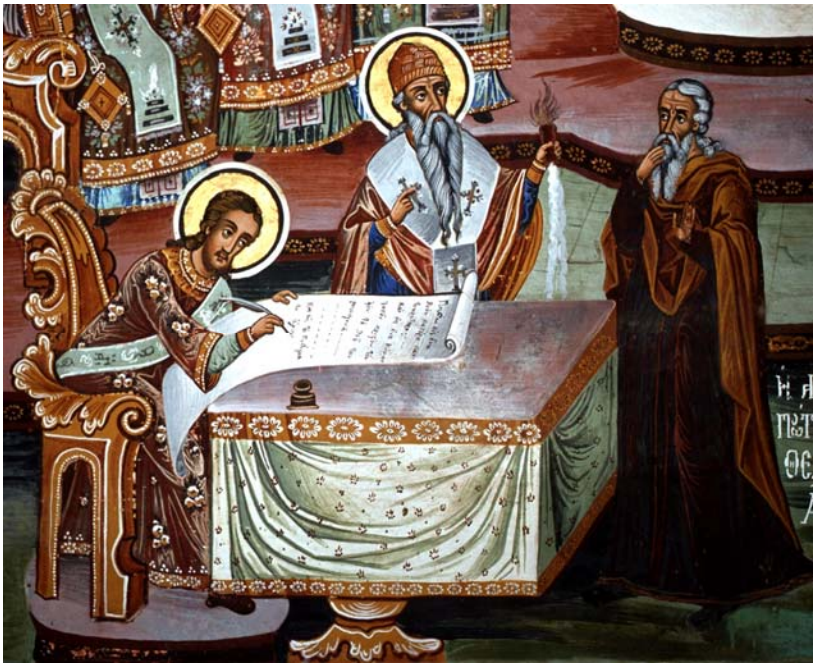

Първи вселенски събор в Никея, 325 година

Св. Атанасий Александрийски записва Символа на вярата от Никея
Св. Спиридон спори с един философ за природата на нещата
Стенопис от Захарий Зограф във Великата Лавра на Света гора
Фотоснимка А. Чилингиров, 1982 година

крила), а настъпва пълен разрив и те заседават поотделно в два различни града, Сердика и Филипопол. На незапознатия с църковната и партийната история ще се види странно, че различните исторически писмени и археологически извори представят въпросния спор през следващите векове по съвсем различен начин. Така, докато официалните извори на т. нар. „православна“ църква твърдят, че още след Първия вселенски събор в Никея спорът между двете групировки окончателно е разрешен, многобройни източници, включително и писмените извори на самата „православна“ църква, но също и на римо-католическата църква, много векове по-късно, чак до зрялото

Първи вселенски събор в Никея, 325 година

Спорът на св. Никола Мирликийски с Арий

Стенопис от Захарий Зограф във Великата Лавра на Света гора

Фотоснимка А. Чилингиров, 1982 година

средновековие, не само потвърждават по-нататъшното съществуване на значителни по големина църковни общини, застъпващи идеите на противната на т. нар. „православна“ църква, но споменават изрично и тяхната голяма активност, срещу която те съвсем не подбират средствата за борба. Трудностите за ориентиране, пред които е изправен историкът, се дължат преди всичко на обстоятелството, че за това течение, противно на „православното“, се дават от една страна обобщаващи названия, а от друга страна, напротив, множество различни названия, като и едните и другите скриват неговата същност.

Официалната „православна“ църква не признава нито Сардикийския църковен събор, нито последвалите го пет други събори в Сирмиум, на които споровете между двете идейни течения в църквата са продължили. Тя признава ***само*** следващия „вселенски“ събор, състоял се през 381 година в Константинопол, на който участват ***само*** представители на „православната“ църква. И те единодушно решават с „болшинство“ да отлъчат от църквата всички останали, считани от тях за „неправославни“, църковни общини – а това е цялата архиепископия, състояща се от всички църковни общини в деветте римски провинции, съставляващи префектурата Илирик и заемаща четвъртата част от цялата империя, заедно с епископиите в останалите източни провинции в северната част на Балканския полуостров: Скития, Вътрешна Мизия, Тракия, Хемимонт и Родопа. Тази църковна организация, основана още от апостолите Павел и Андрей, от този момент, в продължение на половин хилядолетие, не съществува за историята на църквата. Нейните църковни постройки и тяхната украса също не влизат в историята на изкуството – дори когато след системното им разрушаване от „православната“ византийска империя не могат да не бъдат забелязани следите, останали от тях. Не влиза в историята и нейната богослужебна литература – независимо от това на какъв език и с каква писменост е записана.

На незапознатия с историята ще се види твърде странно и че от самото начало на спора между двете идейни течения, чак до днешни дни, българските земи, т. е. територията на която в ранното средновековие възниква българската държава, са театралната сцена,

Префектурата Източен Илирик
заедно с останалите римски провинции в Югоизточна Европа
след реформата на Диоклециан от 293 година

където се разиграват събитията, свързани с този спор. Това е граничната зона, между т. нар. *източна* и *западна* църкви. Противно на твърденията в учебниците по история и вероучение, до присъединяването ѝ към българската държава, църковната организация на цялата тази територия е практически независима както от Константинопол, така и от Рим, макар и формално да е подчинена на Рим, а не на Константинопол.

В 535 година Юстиниан узаконява със свой декрет независимостта на църковната организация в Източен Илирик, като я подчинява на основаната от него автохтонна и автономна архиепископия Първа Юстиниана, която наследява правата на ранно-християнската архиепископия на Илирик със седалище Сирмиум. Възстановяването правата на тази църковна организация

е последвано от необикновено по размери църковно строителство не само в главните епископски и митрополитски центрове, на първо място в седалището на архиепископа Първа Юстиниана, но и на останалата територия на Балканския полуостров. Само няколко десетилетия по-късно, малко след смъртта на Юстиниан в 565 година, за кратко време биват разрушени до основи почти всички църковни сгради в Илирик, а великолепната столица на архиепископията – изравнена със земята, като и строителните материали от църквите и административните сгради, но и от укрепителните съоръжения в града, са изнасени от там, за да не останат никакви следи от него.

Както недвусмислено показват историческите извори, църковната организация на цялата тази територия през втората половина на VI век се откъсва и от Римската църква, като нейни представители не взимат участие на нито един от следващите църковни събори, а през VIII и IX век тази църковна организация не участва и в иконоборските разногласия, следвайки образната традиция на ранното християнство. За краткото време от две десетилетия в средата на IX век, след покръстването на дотогава езическото население от останалата част на българската държава, тази църковна организация се подчинява отначало на Цариградската патриаршия, после за четири години на Рим, след това отново на Цариградската патриаршия при значителна автономия и накрая в 919 година сама едностранно обявява своята пълна самостоятелност – т. е. автономия и автокефалия. На тази несъобразена със църковното право стъпка на църквата по нашите земи Цариградската патриаршия отговаря с обявяването ѝ в схизма, т. е. извън закона, и я отлъчва повторно от т. нар. „православна“ църква.

Статутът на българската църква през последвалия период не е достатъчно изяснен в историографията. Основавайки се на сведенията от историческите извори за признаването титлите на българския цар и българския патриарх от страна на византийския император като едно от условията за сключения между Византия и България мирен договор от 927 година, повечето историци приемат по аналогия, че това признание е било пос-

Първа Юстиниана / Царичин град
Въздушна снимка на развалините от началото на 1947 година
(По Гюйом и Карди)

ледвано също от признаването на българската автономна и автокефална църква от страна на Цариградската патриаршия. Едно такова твърдение противоречи обаче не само на историческите извори, но и на църковното право. В този смисъл историческите извори, в чиято достоверност и този път ние нямаме никакви основания да се съмняваме, описват най-подробно тържествата по венчавката на българския цар Петър с внучката на византийския император Роман-Лакапин Мария-Ирина, състояли се в Цариград, при които церемонията на бракосъчетанието се извършва от Цариградския патриарх ***без каквото и да е участие на български свещеници, т. е. на българската църква***. Аналогията с венчавките на цар Фердинанд и цар Борис е поразителна, но само за неосведомения читател. А че и след признаването на царската титла за сина на цар Симеон, Петър, Цариградската патриаршия не признава самостоятелността на българската църква, свидетелствува неговата преписка с цариградския патриарх, засягаща въпроси, които в действителност са от компетенцията не на българския цар, а на българската църква. Но Цариградската патриаршия не е и могла сама да разреши въпроса за признаване самостоятелността на българската църква, защото такова признание може да даде само един църковен събор с одобрението и на останалите патриарси, а такъв събор не е свикван нито през X, нито през XI век. Също и мирният договор между България и Византия от 1018 година не довежда до прекратяването на схизмата върху българската църква. И този път признаването на българската църква и нейните граници от страна на византийския император, т. е. възстановяването на статуквото от 871, респективно 927 година, не бива последвано от Цариградската патриаршия. Схизмата бива вдигната, но при извънредно драматични обстоятелства, едва в 1037 година, когато умира и последният от подписалите мирния договор през 1018 година, а това е последният български патриарх/архиепископ Йоан Дебърски. Чак тогава българската църква става *de jure* „православна“, но *de facto* тя вече не е българска.

При повторното присъединяване на българската църква към Цариградската патриаршия – през 976 година на нейните из-

точни райони, а през 1037 година на западните райони – отново всички български църковни постройки, или най-малкото техните светилища, биват разрушени, за да не може в тях да се извършва богослужение. Досега нито един археолог, историк или богослов, след като е констатирал факта за разрушаването на църквите през VI и X век, не си е задал въпроса, *защо* те са били разрушавани. Та нали това са били православни църкви, а гърците са били също православни? Повечето от историците дори не си задават този въпрос, понеже са убедени, че разрушенията са били извършвани от някакви „варварски“ нашественици – и тези варвари са разграждали камък по камък монументалните сгради, често без да оставят на мястото и строителния материал. А историческите извори „мълчат“, за да нарекат гръцките историци тази епоха „тъмни векове“ (*dark ages*).

При няколкократното обявяване на схизма върху църковните общини по територията на нашата родина, аналогиите със съвременната българска църква са поразителни, но пак само за неосведомения читател. Обявяването самостоятелността на Българската екзархия на 11 май 1872 година, одобрено и признато от държавната власт на Османската империя, бива последвано още на 16 септември същата година от обявяването на схизма върху нея от страна на Цариградската патриаршия, която схизма бива вдигната едва на 22 февруари 1945 година. За всичките тези седем десетилетия българската църква не се признава не само от Цариградската патриаршия, но и от другите „православни“ църкви, включително руската. А докато прогресивната роля на Българската екзархия по време на национално-освободителната война е известна на всяко дете в България, обикновено се премълчава отрицателната роля на немалкото български епархии, останали „православни“, т. е. подчинени на Цариградската патриаршия за годините от 1872 до 1879. Тази тяхна в пълния смисъл на думата предателска дейност пък има своите аналогии не само в дейността на „Българската“, т. е. Охридската патриаршия/архиепископия за последвалите нейното присъединяване към Цариградската патриаршия столетия до малко преди закриването ѝ в 1761 година, когато българското население избира за

архиепископ българина Арсений. Тя има своите аналогии и в „българските“ владици и патриарси през последния половин век, налагани на българския народ и поддържани от една чужда диктатура, на която тези „български“ владици с личните си подписи се задължават да служат безпрекословно. Против своя народ.

А ето и няколко думи по въпроса за някои от символите на т. нар. „православие“[*].

В поместената във вестник КУЛТУРА бр. 41 от 20 X 2000 година статия във връзка с паметника на „света“ София, породила широка дискусия сред българската общественост, наред с обвинения в невежество срещу бедния софийски кмет, се предават някои твърдения, които нямат нищо общо с истината – а тези твърдения ще бъдат налагани от историците и богословите буквално до последните дни, вече във второто десетилетие на третото хилядолетие! Първото от тях е, че символиката за Божествената Мъдрост (по гръцки ῞Αγια Σοφία) е по произхода си православна и патронатът на „света София“ е свързан с построената от Юстиниан едноименна цариградска църква, а от там и непосредствено с основните догми на православието и следователно с Цариградската патриаршия, „въплътяваща тези принципи в следантичната епоха“. В действителност този патронат няма нищо общо не само с епохата на Юстиниан, но дори и с идеите и символиката на православието, защото Юстиниановата сграда е построена на мястото на една едноименна църковна постройка, изградена малко след средата на IV век в разгара на арианския спор след утвърждаването на арианите в Константинопол, като тяхен главен храм. Строежът на тази първа предшественица на Юстиниановата сграда влиза още в замислите на Константин Велики (324-337) като една от трите черкви, изразяващи в духа на гностицизма и езотеричното християнство идеята за Божественото триединство: Божествена Мъдрост, Божествена Сила и Божествен Мир (῞Αγια Σοφία, ῞Αγια Δύνᾶμης и ῞Αγια Εἰρήνη), но е осъществен от неговия син и прием-

[*] Традициите на главния православен символ, кръста, са предмет на приложението към тази статия.

Цариградската „Света София“
Акварел от Гаспаре Фосати, 1847 година

ник Констанций II (337-361), изповядващ и поддържащ идеите на арианството и гностицизма. Тя е била много голяма по размери базилика, известна под названието „Великата църква“ (Μεγάλη Ἐκκλησία) и е осветена от арианския константинополски епископ Евдокий Антиохийски (360-370). Засегната тежко от земетресение в 361 и от пожар в 381 година, предизвикан от привърженици на „православието“, тя става през последните десетилетия на IV век център на разногласията между ариани и православни и е главен прицел за яростта на православните зилоти; през 404 година за кратко време е завзета от войнстващите монаси, застъпници на „правата“ вяра, и заедно със съседния ѝ патриаршески дворец става жертва на унищожителния пожар, предизвикан от монасите. Следващата едноименна постройка на това място – втората „Света София“ – е също така голяма по размери базилика, изградена от Теодосий II

(408-450), който подобно на своите предшественици на императорския престол е привърженик на арианите. По време на въстанието Ника в 532 година и тази втора „Света София“ бива разрушена от привържениците на православието. Но и строежът на Юстиниановата църква – третата „Света София“ – при който се използват части от Теодосиевата базилика, също няма нищо общо с „православната“ традиция, макар и тази църква по-късно да става „синоним на православието“. А и нейните архитекти, Антемий от Тралес и Изидор от Милет, са в действителност, като последни представители на античната наука, по-скоро завършители на една епоха, за чийто край обикновено се приема закриването на Атинската школа от Юстиниан в 529 година, с което също гностицизмът и езотеричното християнство, както и арианството, се поставят извън закона и продължават съществуването си вече в нелегалност и под различни форми, подведени от официалната църковна власт под общия знаменател на ереси. А и почти всички епископски църкви по територията на нашата родина, чийто патронат ни е познат, са били посветени на Божествената Мъдрост... Всички тези големи църкви са се различавали не само по външния си вид и по размерите си от епископските и митрополитските катедрали на Цариградската патриаршия, но както се установява при археологическите разкопки на разрушените сгради, имали са също различно устройство на техните светилища, т.е. богослужението в тях се е различавало от богослужението в „православните“ църкви. Когато малкото неразрушени до основи църкви от този вид са преустройвани като „православни“ църкви, тяхното олтарно пространство е било престроявано. Но повечето „еретически“ катедрали са били по такъв начин разрушавани, че всички следи от тях да бъдат заличени. Един от най-характерните примери за това унищожаване е била първата по всяка вероятност арианска катедрала в Солун, намираща се на мястото на сегашната църква „Св. София“ в града. При заздравителните работи по тази постройка след земетресението в 1978 година археолозите се натъкват на основите на разрушената вероятно през VI век постройка и те биват грижливо разчистени, като е установено, че тя е била най-

Цариградската „Света София“ – интериор
Акварел от Гаспаре Фосати, 1847 година

голямата по размери църква в града – който при това не е лишен от много големи „православни“ църкви. След три години изследвания, разкопките се зариват, мястото отново се заравнява, а в научната литература не се споменава нищо за разрушената църква, за да бъдат спестени обясненията за нейното разрушаване в града, никога не превземан от варвари, а няма сведения и за силни земетресения, както и следи от тях по съседните сгради.

Аз съм убеден, че както софийският кмет, така и всеки български свещеник, но и болшинството българи, познават застъпваната от цариградската патриаршия официална „православна“ версия за „мъченицата света София и трите нейни дъщери, също мъченици – света Вера, света Надежда и света Любов“. Тяхната трогателна история (или по църковната терминология житие), съчинена от писачите на „православната“ църква с цел да се заличат следите на гностицизма, може всеки да прочете в официалния наръчник за всеки свещеник и благочестив християнин, ЖИТИЯ НА СВЕТИИТЕ, издаден „с благословението на Негово Светейшество Българския Патриарх † Максим и Светия синод на Българската православна църква“, отпечатан от Синодалното издателство в 1974 година. В тази особено поучителна книга може да се намерят също житията не на една, а дори на две светици с името Ирина. Нито в единия, нито в другия случай обаче няма и най-бегло загатване за връзката между имената на тези светици с принципите на Божествената Мъдрост, Божествената сила и Божествения мир. Загатване за тези принципи, залегнали в основите на гностичното християнство, няма да открием в нито един от трудовете по „православна“ догматика, и ако някои предимно руски и американски „православни“ богослови през последните десетилетия се опитват да свържат тази символика с „православието“ и да изтъкнат тяхната „исконна връзка с православната догматика“, това не отговаря на истината и противоречи на основните норми на „православната“ църква.

За живота, възгледите и дейността на Константин Велики (324-337) са известни на съвременната наука доста подробности, които се премълчават от благочестивите „православни“

Св. София с дъщерите си Вера, Надежда и Любов
Храмова икона на Софийската „Св. София“
Художник Господин Желязков, 1933 година

автори, чийто текст по този въпрос читателят може също да намери в посочените по-горе ЖИТИЯ НА СВЕТИИТЕ. За разлика от тях, ние много добре знаем, че този светец, а според „православната“ църква и „равноапостол“, не само че никога не е бил кръстен, но и че религиозните му възгледи твърде се различавали от възприетото на Никейския събор Християнско верую. Така например, ако спорът между „православните“ и „еретиците“ по отношение на светата Троица засяга само въпроса дали нейните три лица са единосъщни, подобносъщни или различни, според Константин Велики Троицата има съвсем други лица. А тук естествено не става дума за някакво неизвестно учение, което „дилетантът“ Константин изповядвал поради недостатъчно познаване нормите на църквата, а за едно учение, съществувало дълго преди християнството, което надживява мрачното християнско средновековие и съществува чак до ден днешен, изповядвано по всички континенти на нашата планета от значително по-голям брой негови привърженици, отколкото наброяват всички православни църкви, взети заедно. Въпреки грижливите старания на „православната“ църква да унищожи документите и материалите, предаващи същността на това „лъжеучение“ извън признатите от нея за законни учения, до нас са стигнали достатъчно много писмени свидетелства, позволяващи ни да съдим не само за общите им линии, а и за най-малките им подробности. Но тези „лъжеучения“ не са съществували само по територията на „православната църква“, а следите им ще открием по целия свят. Поне за едно такова учение би трябвало да е чувал всеки интелигентен българин, макар и под друго име – учението за ***Нирвана***, санскритски превод на понятието ***Божествен Мир***. Според становището на „православната“, но и на римокатолическата църква, тези възгледи са дълбоко еретически и през средновековието на кладите са били изгаряни безброй привърженици и на туй учение само заради „прегрешението“ да го изповядват. Куриозното в случая обаче е, че съобразно с правилата за украсата на „православните“ църковни постройки, в тях са абсолютно задължителни изображенията на „светите равноапостоли“ Константин и Елена, чиято памет църквата

„Света София — Премъдрост Божия“
Патронна иконостасна икона в Софийската „Света София“
Художник Господин Желязков, 1933 година

чества на 21 май – междувпрочем в българските земи тъкмо на този църковен празник се изпълняват езическите нестинарски игри и други „бесовски“ обреди. В същия контекст ктиторското изображение на „еретика“ и „фармасонин“ Фердинад Сакскобурготски в храма-паметник „Св. Александър Невски“ в София, възбудило неотдавна страстите на някои съвременни „православни“, е наистина дреболия, за която не заслужава и да се говори.

Не е известно, доколко са могли да се съчетаят представите на християнските общини по територията на нашата родина с представите на официалната „православна“ църква по отношение на образния език, прилаган в украсата на християнските храмове през доиконоборческата епоха, IV-VIII век. Ние знаем само, че художествените и строителните традиции по нашите земи водят началото си от най-дълбоката древност и че през всички следващи епохи, от античността до късното средновековие, са били създавани на тази територия забележителни паметници на архитектурата, живописта и пластиката, заемащи най-видните места сред художественото наследство на нашата планета. Знаем и че след като на тази територия е възникнало най-ранното рударство и металообработване в Европа, за създаването на високохудожествени битови и сакрални съоръжения не е било нужно да бъдат водени тук ковачи, скулптори или художници от страни, в които художествените занаяти се зараждат хилядолетия покъсно. И когато по територията на нашата родина откриваме забележителни стенописи и пластики, като фреските от Казанлъшката гробница, фигурите от Свещари или бронзовата позлатена глава на Севт II, нашите историци и археолози, подписали също както владиците декларации за сътрудничество с чужда страна, искат непременно да ни убедят, че нашият народ няма нищо общо с такива шедьоври на изкуството.

Наистина, от живописта на цялото ранно средновековие до нас са стигнали на тази територия само няколко символични изображения, запазени на фрагменти от подови мозайки, докато цялата вътрешна стенописна и мозаична украса на стотиците

Стенопис от Казанлъшката гробница, IV в. пр. Хр.
Фотоснимка А. Чилингиров, 1983 година

разрушени църкви е изцяло унищожена и безвъзвратно изгубена за нас. Но символичният образен език дори на тези фрагменти трудно може да ни убеди, че изповядващите християнската вяра последователи на силно повлияното от идеите на гностицизма ранно християнство са украсявали своите църкви, с такива „реалистични“ миловидни образи, с каквито се „украсяват“ през последното столетие нашите църкви. И че са получавали вдъхновение или озарение от тях. А за богомилите, чието християнско духовно учение получава в нашата страна голямо разпространение до преследванията им през XIII и XIV век, заставили ги да напуснат родината си, знаем, че са били против поклонението пред изображения на неизобразимото духовно естество на Бога, на Христос и на Въплътяването на Словото.

Когато през миналия век бяха открити замазаните с мазилка стенописи от черквите в Охрид, Нерези, Бояна, Водоча, Курбиново, „Св. Георги“ в София, Паталеница, Иваново и още много

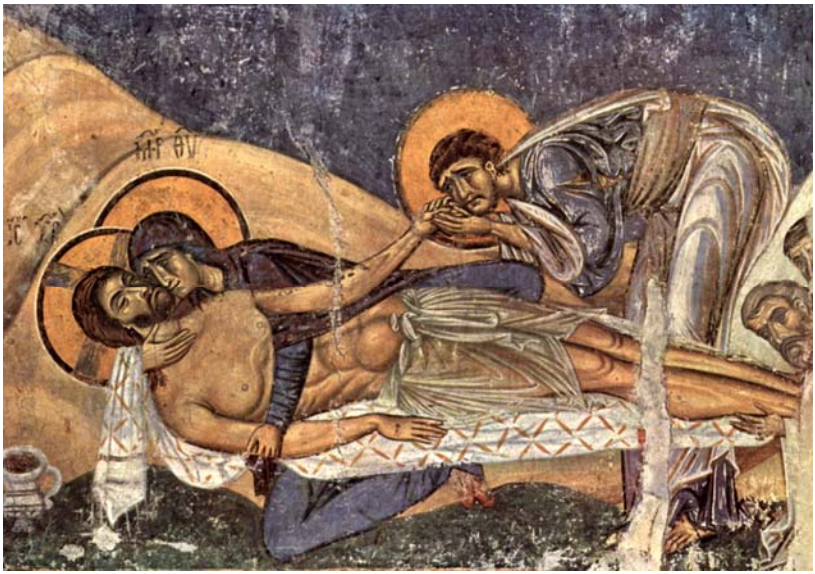

„Св. Пантелеймон“, Нерези, «Оплакване Христово», 1165 година
Фотоснимка А. Чилингиров, 1979 година

други, изследователите на византийското изкуство (сред което се причисляваха и нашите художествени паметници), бяха изправени пред една загадка, на която и до днес те не са в състояние да дадат някакво задоволително обяснение: „от къде се взима изведнаж в мрачното средновековие изкуство, излъчващо такава светлина и отразяващо такава дълбочине на човешкия израз, дотогава непознати за цялото византийско изкуство?“ Вместо изображенията на строгия и неумолим съдник, Христос Вседържител, в куполите на византийските църкви, препречващ погледа на богомолците към небето, те срещат на нивото на своите очи образи на Христос съвършено различни от византийските – образи на изпълнения с доброта тяхен закрилник, комуто те знаят, че могат да се уповават при всички надвиснали над тях беди и който ще ги утеши при всяка скръб и болка.

Стенописи от Боянската църква, 1259 година
Фотоснимки А. Чилингиров, 1974 година

В течение само на няколко десетилетия възникват множество теории и хипотези за обяснение на това странно явление, което поставя в нова светлина цялата история на средновековното изобразително изкуство и по-специаално въпросите относно произхода и източниците на Италианското възраждане в XIII-XIV век – защото именно новооткритите фрески показват най-тесни и непосредствени връзки с главните тенденции в паметниците на дученто: новата трактовка в пространствената композиция, в колорита и в съотношението между отделните фигури, но преди всичко новата емоционалност и душевност у образите. А това са тенденциите, които ще намерят своя върховен израз в шедьоврите на Зрялото възраждане от XIV до XVI век, полагащи началото на Новата епоха в европейската история, заместила мрачното средновековие.

Нито една от теориите, обясняващи „внезапното“ възникване на новите тенденции във „византийската“ живопис, няма да може да се задържи дълго – поне поради липсата на каквато и да било връзка между новооткритите стенописи с центровете на византийската материална и духовна култура, отстоящи от тях на много стотици километри и намиращи се без изключение по територията на Българската архиепископия и Първото българско царство, но и на Второто българско царство. И най-широко разпространената теория, че тези стенописи са възникнали след присъединяването на Българската архиепископия към Цариградската патриаршия, ще трябва също да бъде изоставена, понеже главните нейни паметници, стенописите в софийската църква „Св. Георги“, в Охридската „Св. София“ и Водоча се датират несъмнено в последните три десетилетия на X век, преди преминаването на Българската патриаршия под върховенството на Цариградската патриаршия. А стенописите на сръбските манастири в Рашка от XIII век, „изключително събитие в средновековната история на изкуството“ (Джурич) се оказва, че са творби на художници от българския престолен град Търново. Също както се оказва, че Ивановските стенописи не са възникнали под влиянието на мозайките в цариградската Карие джамия (манастира Хора), а ги предшестват с повече от седем десетилетия, за да преминат и техните специфични особености в стенописите на италианското треченто.

Но всички тези новооткрити стенописи съвсем не възникват внезапно и изведнаж, без никаква подготовка, както си представят изследователите. Зад тях са векове и хилядолетия на непрекъсната традиция – традиция много по-стара от християнството и ако за историците е трудно да открият нейните отделни звена, в последните няколко десетилетия тези звена излизат постепенно, едно след друго, на повърхността, като частите на пъзел, за да свържат нашето минало и настоящо в един цялостен образ.

Берлин, март 2001/август 2012